

Тетяна ШУЛІЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4579-6669

аспірант кафедри української мови

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара,

викладач кафедри іноземних мов

Дніпровського національного університету залізничного транспорту

імені академіка Всеволода Лазаряна

(Дніпро, Україна) *tshulichenko@gmail.com*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ РОМАНІ

У статті проаналізовано мовну особистість персонажа в романі В. Шкляра «Тінь Сови»; узагальнено теоретичні засади дослідження мовної особистості; визначено зв'язок мовної особистості та світосприйняття спільноти, де вона формувалася. Зазначимо, що важливість аналізу мовної особистості персонажа популярних творів сьогодення важко перебільшити, адже якщо той чи інший твір здобув справжню популярність серед великої кількості людей, то він близький читачеві за світосприйняттям і, звісно, мовою, мовною поведінкою його героїв. Потрібно зауважити, що сучасні українські автори досить довго прокладали дорогу до широкого кола читачів, однак зараз можна з упевненістю говорити про збільшення інтересу публіки до творів українських письменників, одним із найобговорюваніших і найдискусійніших із яких, безперечно, є В. Шкляр. На нашу думку, одним із найкращих прикладів того, як створити яскравий персонаж, розкрити його внутрішній світ, характер, не вдаючись до широких авторських характеристик, є його роман «Тінь Сови». Проаналізувати мовну особистість персонажа цього роману В. Шкляра і є метою нашої наукової розвідки. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) дослідити історію виникнення й вивчення поняття «мовна особистість»; 2) визначити взаємозв'язок мовної особистості та культури, філософії, світосприйняття спільноти, де вона формується; 3) виділити і проаналізувати основні риси мовної особистості персонажа роману В. Шкляра «Тінь Сови».

Дослідженням мовної особистості займалися В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Ш. Баллі, Ж. Вандрісс, І. Бодуен де Куртене, О. Якобсон та інші. Сьогодні це поняття також широко обговорюється у працях багатьох лінгвістів, зокрема, в українському мовознавстві було досліджено мовну особистість державного службовця (В. Шелудько), мовну особистість П. Куліша (Т. Должикова), Т. Шевченка (Л. Мацько) тощо. Отже, можна говорити про звернення до людського чинника в мові, тобто про антропологічний ракурс лінгвістичних досліджень в Україні. Однак поза увагою лінгвістів досі залишається мовна особистість персонажів, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Ключові слова: мовна особистість, культура спілкування, антропоцентризм, мовна поведінка, персонаж.

Tetyana SHULICHENKO,

orcid.org/0000-0002-4579-6669

Graduate Student at the Department of Ukrainian Language

of the Oles Honchar Dnipro National University,

Instructor at the Department of Foreign Languages

of Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazaryan

(Dnipro, Ukraine) *tshulichenko@gmail.com*

REPRESENTATION OF THE LINGUISTIC PERSONALITY IN THE MODERN NOVEL

The article analyzes linguistic personality in V. Shklyar's novel "Shadow of the Owl"; generalizes the theoretical foundations of linguistic personality research; identifies the relationship between linguistic personality and the worldview of the community where it was formed. There is no doubt that the importance of analyzing linguistic personality of characters in popular books is difficult to overestimate because if one or another book gained popularity among a great number of people, then it is interesting to the reader because he identifies himself with the main character of this book, his perception of the world, the language, linguistic behavior. It should be noted that modern Ukrainian authors had to fight for their popularity, but now we can observe the increasing public interest in the works of Ukrainian writers. In our opinion, V. Shklyar is one of the most popular and most controversial writers in Ukraine and it was the main reason why we chose his novel to analyze. In our opinion, one of the best examples of how to create a bright character, to show his inner world without resorting to broad authorial characteristics, is V. Shklyar's novel "Shadow of the Owl". The aim of this paper is to classify and analyze the main features of linguistic personality of characters in this novel and to identify the components that transform a speaker into linguistic personality. Achieving the aim of this scientific article involves solving the following tasks: 1) to analyze the historical formation of the concept "linguistic personality" and to

get acquainted with the scientific works of linguists who studied this concept; 2) to determine the relationship between linguistic personality and culture, philosophy, world perception of the community, where it is formed; 3) to highlight the main features of linguistic personality of character in the novel "Shadow of the Owl" by V. Shklyar. The concept of linguistic personality was analyzed by such linguists as V. von Humboldt, O. Potebnya, Sh. Balli, I. Bodouen de Courtenay, J. Jakobson and other scientists. Today linguistic personality of Ukrainian writers is of interest to linguists (V. Sheludko, T. Dolshykova) and linguistic personality of official (L. Macko) which indicates the anthropological perspective of linguistic research in Ukraine, but linguistic personality of characters in modern Ukrainian novel is beyond their attention. That's why this scientific article is relevant.

Key words: linguistic personality, communicative skills, anthropocentrism, linguistic behavior, character.

Постановка проблеми. XX і XXI ст. позначилися проривом у багатьох галузях науки. Завдяки науковим досягненням значно покращився рівень життя й комфорту людей. Це дало змогу сконцентруватися не на буденних потребах, а на особистості та способах її реалізації різними шляхами, зокрема й вербально. На перший план вийшло створення таких умов, де кожна людина відчувала б себе комфортно й захищено. У країнах із розвинутою демократією повага до особистості була сформована раніше, а в Україні цей процес лише набирає обертів, однак вважаємо добрим знаком, що це відбувається, і сьогодні бути яскравим, неординарним, особливим або ж не схожим на інших – це означає «бути в тренді». Технологічний прогрес впливає на спосіб життя людей, їх ставлення до себе та інших, а також на літературні вподобання. Теперішній читач не сприймає довгих описів зовнішності, характеру героя твору. Водночас й автор, пишучи роман, часто конструює його так, щоб згодом із нього вийшов якісний фільм. Тож сучасні технології, змога екранізації художнього твору впливають на стиль його написання, де найкращою тактикою для того, щоб дати характеристику персонажа, є його комунікація з іншими героями та його дії. На нашу думку, одним із найкращих прикладів того, як удало створити яскравий персонаж, розкрити його внутрішній світ, характер, не вдаючись до широких авторських характеристик, є роман В. Шкляра «Тінь Сови». Зазначимо, що важливість аналізу мовної особистості персонажа популярних творів сьогодення важко перебільшити, адже якщо той чи той твір здобув справжню популярність серед великої кількості людей, то він близький читачеві за світосприйняттям і, звісно, мовою, мовною поведінкою його героїв. Однак мовна особистість персонажа сьогодні залишається поза увагою українських мовознавців, що зумовлює актуальність пропонованої наукової розвідки.

Аналіз досліджень. Наразі мовну особистість широко обговорюють у працях багатьох лінгвістів, зокрема, в українському мовознавстві було досліджено мовну особистість державного службовця (В. Шелудько), мовну осо-

бистість П. Куліша (Т. Должикова), Т. Шевченка (Л. Мацько) тощо. У своїх працях автори завжди намагаються пояснити те, у який спосіб відбувається формування мовної особистості, які чинники на неї впливають. Однак незважаючи на те, що інтерес до поняття мовної особистості зріс лише в останні роки, історія виникнення цього терміна є досить давньою. Одним із перших науковців, хто наголошував на потребі вивчати мову індивіда, був В. фон Гумбольдт, який зазначав: «Усі люди говорять ніби однією мовою, і в той же час у кожної людини своя окрема мова. Потрібно вивчати живе розмовне мовлення й мовлення окремого індивіда, оскільки лише в мовленні індивіда мова набуває своєї остаточної визначеності» (Маслова, 2001: 131). В. фон Гумбольдт і О. Потебня вважали мову духовною силою. В. фон Гумбольдт зауважував, що мова – це «світ, який перебуває між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» (Маслова, 2001: 97). Основні концепції В. фон Гумбольдта можна узагальнити так:

- 1) матеріальну і духовну культуру втілено в мові;
- 2) будь-яка культура національна, її національний характер виражений у мові за допомогою особливого бачення світу; мові властива специфічна для кожного народу внутрішня форма;
- 3) внутрішня форма мови – це вираження народного духу, його культури;
- 4) мова є зв'язною ланкою між людиною і навколишнім світом (Маслова, 2001: 101).

Ця концепція була розширена та інтерпретована в наукових розвідках О. Потебні, Ш. Баллі, Ж. Вандрієса, І. Бодуена де Куртене, О. Якобсона та інших науковців. Їхні праці стали опертям для подальших дискусій та досліджень мовної особистості, де активну участь беруть вітчизняні лінгвісти.

Мета статті – проаналізувати мовну особистість персонажа роману «Тінь Сови» В. Шкляра. Поставлена мета нашої наукової розвідки передбачає виконання таких завдань:

- 1) дослідити історію виникнення й вивчення поняття «мовна особистість»;

2) визначити взаємозв'язок мовної особистості та культури, філософії, світосприйняття спільноти, де її сформовано;

3) виділити і проаналізувати основні риси мовної особистості персонажа роману В. Шкляра «Тінь Сови».

Виклад основного матеріалу. Характери персонажів В. Шкляра «Тінь Сови» виписані автором до найдрібніших деталей, саме тому вони сприймаються так, ніби читач знайомий із ними особисто. Дбайливо вималювана мовна особистість кожного персонажа, адже майже за кожним із них закріплена певна фраза, яка яскраво відбиває світогляд, життєве кредо того чи іншого героя роману. Читаючи цей твір, ми можемо передбачити, що далі скаже персонаж, реагуючи на певну ситуацію. Якби в багатьох діалогах твору не зазначалося, хто саме говорить, читачі все одно зрозуміли б це за характерними фразами, репліками тих, хто спілкуються. Вважаємо, це свідченням високої майстерності В. Шкляра як письменника, персонажі творів якого дійсно живуть своїм життям.

У романі В. Шкляра «Тінь Сови» перед нами постають головні герої – Катерина і Степан, які є цілим світом один для одного. Із Катериною ми знайомимось, коли їй 16 років, а на останніх сторінках твору їй 36. Із плином часу змінюється й мовна поведінка головної героїні. Динаміку цієї мовної особистості фіксуємо й у зміні комунікативних тактик, і на вербально-семантичному рівні. На початку Катерина насмішувата й часом навіть гостра на язик.

- *Ти куди оце, Катре, збираєси, га?*
- *В кіно.*
- *Яке?*
- *Дике та прудке* (Шкляр, 2019: 1).

Степан же на противагу їй постає несміливим, закомплексованим юнаком, який нерідко говорить не те, не розуміє жартів.

- *Хороша Маша та не ваша! – котрийсь підкусив Степана.*
- *Хіба вона Маша? Вона ж Катерина, – серйозно пояснив Степан* (Шкляр, 2019: 7).

Про занадто буквальне розуміння Степаном усього свідчить і наступний діалог між ним і Катериною:

- *Ось виходь за мене, а тоді й побачиш, як не віриш.*
- *Що? Куди виходити?*
- *Заміж за мене.*
- *Ой, держіть мене, упаду.*

Степан злегенька притримав її за стан, і Катерина лягнула його по руці.

- *Сама ж сказала, що тебе держати.*
- *Хіба я тебе просила?*
- *Більше тут нікого не було*
- *У тебе що, не всі дома?*
- *Не знаю, я вдома давно не був.*
- *От зануда!* (Шкляр, 2019: 5).

Діалог ілюструє протиставлення персонажів на когнітивному рівні, що ідентифікує різні моделі світу цих героїв.

Загалом мовна особистість Степана на початку роману є неяскравою, слабкою. Через його недолугість Катерина дещо соромиться його й не сприймає серйозно. Часом дівчина навіть жорстока до нього, про що свідчить наступний діалог:

- *Не беруть мене в армію.*
- *Як це – не беруть?*
- *Так. Не пройшов медкомісію. Кажуть, серце.*
- *Оце-то так. Хворий, а женитися зібрався* (Шкляр, 2019: 40).

Такими головні герої були на початку стосунків. Із часом щирість, доброта й наївність Степана розтопили серце Катерини, і вони одружилися. У подружньому житті Степан і Катерина дорослішають, набираються досвіду, у них формується характер і це відбивається на їхній мові. Мовна поведінка кожного з них змінюється. Гостру на язик Катерину-дівчину змінює ніжна, турботлива Катерина-жінка, в мовленні якої спостерігаємо переважно лагідні слова на адресу Степана або ж слова підтримки. Вона сконцентрована на благополуччі своєї сім'ї, і щастя дітей та чоловіка є найосновнішою цінністю її життя. Турботу про Степана, а також зміну мовної поведінки влучно ілюструє наступний монолог: «*Ти за мене не переживай, Степаночку!* – казала вже сама до себе Катерина, спускаючись по драбині до погребу – *Ти слухався, коли я тебе просила? Не піднімай, не тягни, не впирайся, покинь, просила-вмовляла тебе, Степаночку, а ти не хотів і слухати... Тепер мовчи, Степаночку, тепер я тебе на руках занесла б до Києва, аби це допомогло, тепер я б в нитку витяглася, серце своє тобі б віддала, аби можна, Степаночку»* (Шкляр, 2019: 40). Навіть у лікарні, де ця жінка цілодобово була біля свого хворого чоловіка, вона знаходить для нього тепле слово:

- *Поїдемо, Катю. Це мені допоможе більше за всякі пілюлі.*
- *Може й так, Стьопо, не знаю*
- *І ти вилюднієш.*
- *Що так споганіла?*
- *Та ні, схудла зовсім. І так була, як билінка, а тепер половинка.*

– *Я ж і є твоя половинка!*, – сказала вона (Шкляр, 2019: 201).

Степан поводитьсь, як справжній чоловік. Не зважаючи на тяжку хворобу і довгі дні перебування в лікарні, він жартує найбільше з усіх героїв роману.

– *О! То ти в мене геть молодець!*

– *Скоро буду танцювати!* – сказав Степан (Шкляр, 2019: 263). Він також говорить лікарю: «Кріплюся... Це всі мої плачуть коло мене, а я кріплюся. Вони ще погано мене знають» (Шкляр, 2019: 156). Далі, щоб підтримати лікаря, хворий додає: «Подумаєш! Підчистив мисочку, а ти вже й завелася. Та я ще можу цілого барана з'їсти» (Шкляр, 2019: 156). Зустрічі з Катериною також проходять із гумором, наприклад:

– *Я скучила за тобою!*

– *Давно не бачилися!*

– *Це навіть добре, що ми тут удвох. Є тільки ти і я, більше нікого!*

– *Авжеж. Як на курорті. Нарешті таки вибралися!* (Шкляр, 2019: 261).

Мріючи про те, щоб прожити тисячу років, Степан усміхається до дружини: «А навіщо мені така стара жінка? – сказав Степан з отим бісом у голосі, що так подобався Катерині. – Ти мене питала?» (Шкляр, 2019: 122).

Хоч Катерина і Степан живуть одне для одного, та все ж вони є частиною великого села, а пізніше й міста Києва, де їх оточує велика кількість людей, зі своїми характерами і світоглядом. Найкращою подругою Катерини є баба Марія, яку всі звать Січавичкою. В. Шкляр так пояснює це прізвисько: «Чому Січавичка? Бо прилипло це слово до бабного язика, не могла обійтися без нього в жодній балаці» (Шкляр, 2019: 100). Отож слово «січавичка» є розпізнавальним знаком, у ньому закладено сприйняття світу цієї простої селянки, адже воно уособлює для неї все добре в цьому світі. Вона говорить: «Я на току горох підгортаю, то він, знає, колючий, муляє в коліна, а січавичка ні, січавичка м'якенька, на ній цілий день простояти можна» (Шкляр, 2019: 100). Доброта баби Марії не має меж, вона скрізь бачить щось хороше. Про невістку вона говорить: «Невісточка в мене, як січавичка. Три дні побула, а в хаті прибрала, і їсти зварила, і город попорала» (Шкляр, 2019: 100). До Катерини баба Марія звертається так: «А ти, бачу, моторна, славна невісточка Ганні попалася, як січавичка» (Шкляр, 2019: 101). Поминаючи Степана, вона згадує, як він підвозив її машиною, й додає: «Вдачу таку мав. Як січавичка!» (Шкляр, 2019: 289). Отже, «січавичка» стає лексичним маркером мовної особистості Марії, що вможли-

лює попередню оцінку проекцію її ставлення до персонажів роману й посилює прагматичну значущість цього елемента. Та відкрите серце баби Марії драгувало матір Степана Ганну, яка постає типовою конфліктною особистістю, адже основне своє завдання вона вбачає в тому, щоб посваритися, відчути зверхність, примусити співрозмовника почувати себе нікчемою. Проводжаючи сина до лікарні, вона знаходить привід напасти на Катерину. Ганна говорить: «Я так і знала. Ми тут усі зібрались, а вона повіялася» (Шкляр, 2019: 99). Далі Ганна продовжує: «Не до походеньок зараз. Походюча Парася» (Шкляр, 2019: 99). Зосередити її увагу на здоров'ї й від'їздові сина не вдалося нікому, адже невістка була гарним приводом полаятися, тож мати Степана резюмує: «Не, в Січавички вона, похатниця. Наставить вуха та й слушає, а Січавичці воно, як маслом по грудях. Хлібом її не годуй, а дай язиком поплескати, бо в неї той язик вертлявий, як телячий хвіст у Петрівку» (Шкляр, 2019: 101). За характером Ганні дуже близьким є інший персонаж – Клавдія Іванівна, теща хірурга Муталіба. Сварка для Клавдії Іванівни – це сенс життя, тож вона є ще одним яскравим прикладом конфліктної мовної особистості. Вислів, який є її життєвим кредо, – це «Я у себе вдома». Цією фразою вона завжди принижує інтелігентного, однак небагатого зятя. Якщо вони не доходять згоди стосовно якогось питання, то Клавдія Іванівна випаює: «А ти мені рота не затикай! Я не в тебе в гостях, я в себе вдома» (Шкляр, 2019: 172). Розмовляючи по телефону, вона розуміла, що заважає писати Муталібу дисертацію, однак реакція на зауваження в неї була така сама: «Я у своєму домі!» (Шкляр, 2019: 156). Вирішуючи, як назвати онуку, Клавдія Іванівна намагалася не дати зятеві слова сказати, мотивуючи це так: «Ну да, у тебе буду питатися, як мені говорити! Я у своєму домі» (Шкляр, 2019: 148).

Висновки. Отже, роман В. Шкляра «Тінь Сови» дуже цікавий для аналізу, адже про характер, життєві цінності, світогляд кожного персонажа дізнаємося, аналізуючи те, як він спілкується з іншими людьми, як змінюється його мовна поведінка за певних обставин. Окрім головних героїв, у цьому творі є багато епізодичних, однак кожен із них має лише йому притаманний вислів, який є його лексичним маркером. Доцільно зауважити, що середовище, де живуть герої роману В. Шкляра «Тінь Сови», безпосередньо впливає на їхню поведінку, світогляд і мову. У селян і містян мовна поведінка схожа, однак зовсім різні лексичні засоби, жарти, обрядовість тощо. Представлені у творі кияни нерідко акцентують на соціальному становищі

людини, а селяни для порівняння чи влучного жарту використовують характерну лексику.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі мовної особистості

персонажів у романах В. Шкляра з мовними особистостями персонажів інших українських бестселерів для визначення схожих та відмінних рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богин Г. И. Типология понимания текста. Калинин : КГУ, 1986. 84 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. Москва : Филологические науки, 2001. № 1. С. 64–72.
3. Должикова Т. И. Мовна особистість Пантелеймона Куліша : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 263 с.
5. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Луцьк, 2011. 19 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
7. Мацько Л. І. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи. Волинь, 2013. 16. с
8. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. Москва : 1960. Вып. 1. С. 174.
9. Шелудько В. Л. Мовна особистість сучасного українського державного службовця у професійному дискурсі: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філолог. Київ, 2018. 15 с.
10. Шкляр В. М. Тінь Сови. Харків : Книжковий клуб, 2019. 300 с.

REFERENCES

1. Bogin, G. I. (1986). Tipologiya ponimaniya teksta. [Typology of text comprehension]. Kalinin:KSU, 1986. 84p. [In Russian].
2. Vorkachev, S. G. Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, koncept: stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v yazykoznanii // Filologicheskije nauki. M.:Philological Sciences, 2001. No 1. pp. 64-72.[In Russian].
3. Dolzhikova, T. I. Movna osobistist Pantelijmona Kulisha: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filolog. nauk. [Linguistic personality of Pantelijmon Kulish]. Kiyiv, 2003.20 p.[In Ukrainian].
4. Karaulov, Yu. N. (1987). Russkij yazyk i yazykovaya lichnost. [Russian language and language personality]. Moskva: Nauka, 1978. 263 p. [In Russian].
5. Lavrinenko, O. L. (2011). Strukturno-funkcionalni osoblivosti movnoyi osobistosti studentiv: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk . [Structural and functional features of the linguistic personality of students]. Luck, 2011. 19 p. [In Ukrainian].
6. Maslova, V. A. Lingvokulturologiya [Linguistic culturology]. Moskva: Akademiya,2001. 208p.[In Russian].
7. Macko, L. Movna osobistist Tarasa Grigorovicha Shevchenka yak chinnik formuvannya ukrayinskih filologiv [The linguistic personality of T.Shevchenko as a factor in the formation of Ukrainian philologists]. Linguistic style of the XXI century: the state and prospects. Volyn, 2013. 16 p. [In Ukrainian].
8. Uorf, B. L. Otnoshenie norm povedeniya i myshleniya k yazyku. [The attitude of behavior and thinking of language]. Moskva: Nauka, 1960. P.174 [In Russian].
9. Sheludko, V. L. Movna osobistist suchasnogo ukrayinskogo derzhavnogo sluzhbovcya u profesijnomu diskursi [The linguistic personality of a modern statesman in a professional discourse]. Kyiv, 2018. 15 p. [In Ukrainian].
10. Shklyar, V. M. Tin Sovy [Shadow of the Owl]. Harkiv: Knizhkovij klub, 2019. 300 p. [In Ukrainian].